

Voorbij de polarisatie

Welke lessen kunnen we trekken uit de recente Nederlandse verkiezingen?

Paul Zuiker, Erika Koehler, december 2023¹

Inleiding

De Nederlandse verkiezingen, waarbij ongeveer de helft van de bevolking een proteststem uitbracht, staan niet op zichzelf. Het is inmiddels een open deur te stellen dat we in een turbulente en chaotische tijd leven en dat het steeds moeilijker lijkt oplossingen te vinden voor de problemen waar we wereldwijd voor staan. De kracht van een democratie is dat zij zorgen aan het licht brengt. Maar als dit ontardt in een steeds dieper 'wij-zij' denken, moeten we ons zorgen maken over de democratie. De polarisatie neemt overal toe en in 2024 zal bijna de helft van de wereldbevolking (76 landen waaronder India en de VS) naar de stembus gaan.

Wat kunnen we eraan doen? Dit artikel legt de mechanismen bloot die schuilgaan achter de polarisatie aan de hand van de Nederlandse politieke ontwikkelingen. We introduceren daarvoor een wereldwijd en langdurig gevalideerd psychologisch kader met waarden als uitgangspunt. Waarden weerspiegelen wat mensen werkelijk belangrijk vinden. Hiermee kunnen we stemgedrag niet alleen veel beter verklaren, ook kan ermee inzichtelijk worden gemaakt hoe een nieuw soort leiderschap de polarisatie kan overstijgen.

Als u, na het lezen van dit artikel, partijen niet meer indeelt in 'links-rechts' maar in 6 'kleuren', zijn wij erin geslaagd een kader aan te reiken dat zorgt voor meer begrip en constructieve oplossingen.

Polarisatie begrijpen vanuit waardenperspectief

Waardenmodel als nieuw begrippenkader

Tijdens de verkiezing deden 26 partijen mee, 15 daarvan belandden in de Tweede Kamer. Hoe voer je de politieke dialoog met zo'n verscheidenheid aan meningen? Het begrippenpaar links (arbeid) versus rechts (kapitaal) is achterhaald en dat wordt ook erkend, maar de politiek en de media blijven deze termen gebruiken en zaaien daardoor nog meer verwarring en verdeeldheid. De politieke polarisatie heeft tot stagnatie geleid waardoor de roep om 'sterke leiders' toeneemt.

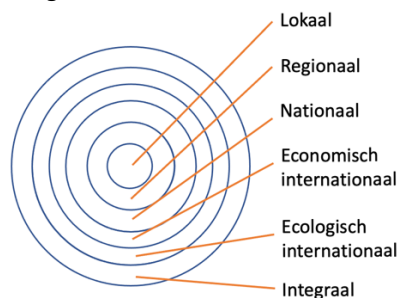
Om de polarisatie te doorbreken moeten we eerst de ander leren begrijpen. Wat is belangrijk voor die ander? Waarden zijn niet zomaar meningen, het is onze interne bedrading. In de tweede helft van vorige eeuw ontdekte de Amerikaanse psycholoog prof. dr. Clarence Graves dat door de confrontatie met moeilijke leefomstandigheden zich in mensen nieuwe neurale netwerken vormen waardoor de mens een sprong maakt in zijn bewustzijn en vanuit dat nieuwe perspectief de problemen kan oplossen. Einsteins constateerde eerder hetzelfde met zijn fameuze uitspraak: "Je kunt een probleem niet oplossen met hetzelfde denken dat het gecreëerd heeft".

Waarden bepalen wat mensen van het leven verwachten en hoe ze zich tot de samenleving verhouden. Zo blijkt dat afhankelijk van de leefomgeving er andere waarden domineren. In een dorp bijvoorbeeld met weinig aanbod aan middenstand is het voor een winkelier vooral belangrijk de klanten persoonlijk goed te kennen. In een stad met volop keuze en specialisatie is het voor een winkelier juist belangrijk zich concentreren op een productassortiment dat in prijs en kwaliteit onderscheidend is. Inmiddels leven alle aardebürgers in vlieguren afstand van elkaar, maar ze zijn ook nog inwoners van dat dorp, of winkelier in die stad. Ieder mens heeft een combinatie van overtuigingen of waarden om het leven aan te kunnen. Zo'n specifieke set van waarden noemt Graves een waardensysteem. In een 40 jaar durende empirische studie van dit fenomeen, waarin Graves en zijn opvolgers² data van tienduizenden mensen wereldwijd naast elkaar legden, filterden zij 8 verschillende waardensystemen uit waar met 6 ervan de dynamiek in onze

¹ Over de auteurs: Paul Zuiker, zelfstandig organisatie ontwikkelaar en co-auteur van het boek Nederland op Doorbreken. Erika Koehler, diplomaat / strategisch adviseur en moderator.

² Dr. Don Beck en Christopher Cowan werkten dit waardenkader uit onder de naam Spiral Dynamics. In de jaren negentig heeft Don Beck daarmee Nelson Mandela en de Willie de Klerk geadviseerd bij de transitie van apartheid naar democratie in Zuid Afrika.

samenleving inzichtelijk te maken is³. In ieder waardensysteem domineert met name één perspectief van waaruit naar de wereld wordt gekeken:

Iedere ring is gevormd door ontwikkelingen in de geschiedenis van de mensheid. Naarmate de buitenwereld veranderde, veranderde ook onze neurologische bedrading en van daaruit gaven we de verandering van de buitenwereld weer een impuls. We hebben allemaal al deze 'ringen' of waardensystemen in ons, maar afhankelijk van onze leefsituatie meestal ook een voorkeur voor één of twee ervan. Waarden geven kwaliteit aan ons leven, maar kunnen ook doorschieten. Bijvoorbeeld: orde en structuur zijn geweldig maar niet als ze verworpen tot bureaucratie of erger.

Aan de waardensystemen worden kleuren toegekend om ze neutraal te kunnen aanduiden. Ze kunnen heel beknopt als volgt worden gekenschetst:

Benaming Waardensysteem	Focus	Identificatie met	Kracht	Positieve bijdrage	Negatieve kant bij doorschieten
Paars	Lokaal	familie, stam, natie	Gemeenschapszin	Veiligheid en tradities	Vreemdelingenhaat 'racist'
Rood	Regionaal ⁴	Medestanders	Strijdlust & daadkracht (instinct)	Opkomen voor zichzelf of verdrukten	Populisme, rebellie, opportunisme 'boze burger'
Blauw	Nationaal	Natiestaat	Rechten & plichten (moraliteit)	Orde en gezag	Nationalisme, regelzucht 'bureaucraat'
Oranje	Economisch internationaal	Wereldmarkt	Competitie & innovatie (rationaliteit)	Welvaart	Graaien, globalisme 'koopman'
Groen	Ecologisch internationaal	Wereldgemeenschap	Harmonie & verbinding (ethiek)	Welzijn	Politiek correct, soft, woke 'dominee'
Geel	Integraal	Alle bovenstaande	Synergie (intuïtie)	Systeemintegratie	Voor de troepen uit 'orakel'

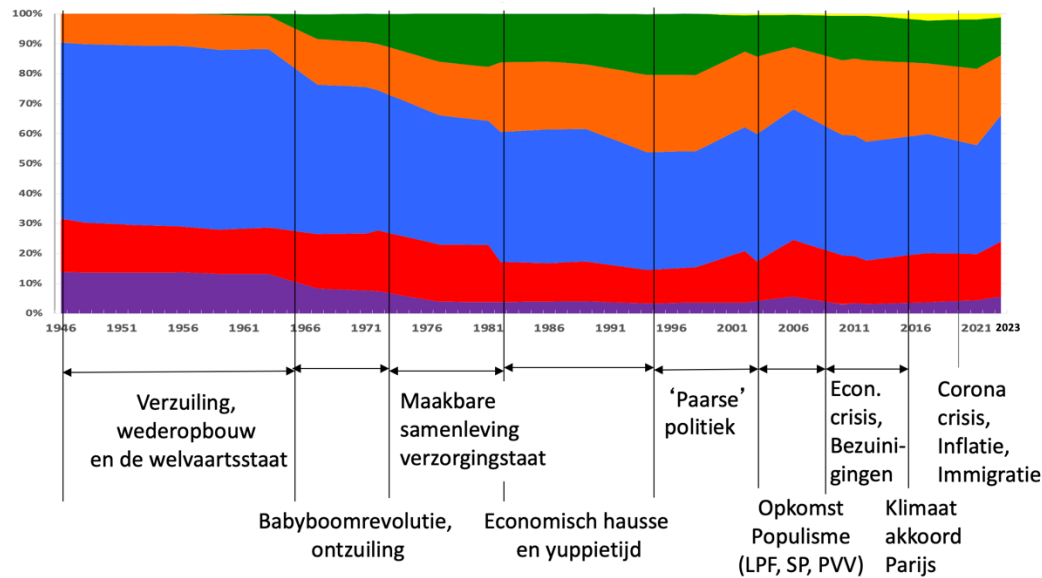
Iedere nieuwe ring is ooit ontstaan onder druk van nieuwe vraagstukken/problemen/kansen (leefomstandigheden) die speelden in een tijdsgewricht. Voorbeelden: 'Blauw': De Nederlandse overheid is ooit ontstaan rondom het watermanagement van de waterschappen. 'Oranje': De 'Gouden Eeuw' heeft in Nederland geboorte gegeven aan het wetenschappelijke denken van 'meten is weten' en aan internationaal opererende ondernemingen (zoals de VOC). 'Groen': als les van de Tweede Wereldoorlog werden VN en EU gesticht om de dialoog te bevorderen en toekomstige crises te voorkomen.

Alle ringen hebben maatschappelijke instituties voortgebracht voor het oplossen van problemen: gezinnen en verenigingen ('paars'), belangengroeperingen ('rood'), overheid ('blauw'), ondernemingen en kennisinstellingen ('oranje'), internationale organisaties en ngo's ('groen') en intersectorale netwerken ('geel'). Al die instituties zijn nodig om een samenleving goed te laten functioneren. Voorwaarde voor een veerkrachtige samenleving is daarbij wel dat geen van de ringen gaat domineren en de ontwikkeling van de andere tegenhoudt.

³ Weggelaten zijn: het 1ste waardensysteem, het overlevingsbewustzijn waarin mensen bij een ramp of oorlog in verkeren; en het 8ste holistisch waardensysteem, dat bij een verwaarloosbaar aantal mensen is ontwikkeld (minder dan 0,01%)

⁴ Strikt genomen betreft het gebied waar de medestanders zich bevinden. Dat kan ook verspreid zijn over een land.

Bij onvrede gaat het er eerst om vast te stellen op welke ring deze zich bevindt. Bijvoorbeeld in de paarse ring wanneer je een gebrek ervaart aan verwantschap met medelanders; in de rode ring als je je gediscrimineerd voelt of als groep achtergesteld; in de blauwe ring als je ontevreden bent over het functioneren van de rechtsstaat; in de oranje ring als je zelfredzaamheid wordt bedreigd of kansen tekort schieten; in de groene ring als je je zorgen maakt over de teloorgang aan biodiversiteit of over het gebrek aan acceptatie van vluchtelingen; in de gele ring als je vindt dat het hele systeem is vastgelopen of dat leiders meer met zichzelf bezig zijn dan met de mensen die ze dienen. Functie van verkiezingen is om steeds die maatschappelijke thema's naar boven te halen waar de bevolking van vindt dat die dienen te worden aangepakt. Ter illustratie: in onderstaand plaatje staan de relatieve diktes van de ringen afgebeeld (gemeten waardensystemen bij de Nederlandse bevolking) met de corresponderende thema's die in de decennia sinds de Tweede Wereldoorlog speelden.

Figuur: Historische waardenontwikkeling in de Nederlandse samenleving 1946-2023

Slingerbeweging tussen IK en WIJ

Graves legde niet alleen de evolutie van waardensystemen bloot maar wees ook op de slingerbeweging tussen de polen van autonomie (IK) en verbinding (WIJ) in elk opeenvolgend waardensysteem. De mens is een sociaal individu en maakt als zodanig steeds afwegingen tussen deze twee polen: "Pas ik me in dit gezelschap aan of ga ik juist mijn eigen gang?" Doorbraken op individueel niveau (IK) worden steeds opgevolgd door doorbraken op collectief niveau (WIJ) en visa versa. Ondernemerschap (IK) floreert in een rechtsstaat (WIJ) omdat deze zekerheid schept. Een democratie (WIJ) werkt alleen als burgers zich een eigen mening kunnen vormen (IK). Zo pendelt een gezonde samenleving in haar ontwikkeling tussen enerzijds de WIJ-pool (solidariteit) en anderzijds de IK-pool (vrijheid).

Een samenleving moet continu in beweging zijn om zich aan veranderende omstandigheden te kunnen aanpassen. Het is de functie van de politiek om in die beweging bij te sturen. Als we de politieke kleur van de Nederlandse kabinetten sinds de tweede wereldoorlog bekijken zien we inderdaad een slingerbeweging, indien we de PvdA met de WIJ-pool associëren, de VVD met de IK-pool en CDA en D66 met iets daartussen:

Kabinetten gevormd na de verkiezingen in:																								
	1948	1952	1956	1959	1963	1967	1971	1972	1977	1981	1982	1986	1989	1994	1998	2002	2003	2006	2010	2012	2017	2021	2023	
Accent WIJ-pool (PvdA en CDA)																								
Beide (WIJ & IK-pool) (PvdA, D66, VVD)																								
Accent IK-pool (VVD en CDA)																								

Model 'links-rechts' zorgt voor verwarring en polarisatie

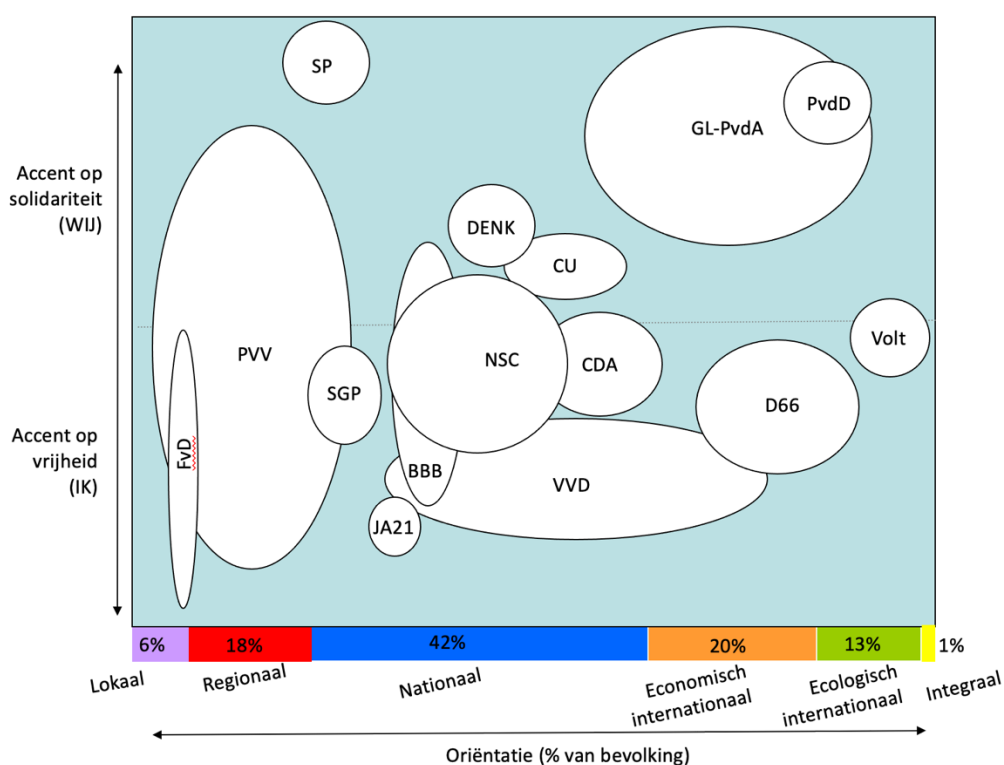
De slingerbeweging heeft lange tijd het karakter gehad van een klassenstrijd tussen enerzijds arbeid, vertegenwoordigd door de *links-progressieve* partij PvdA en anderzijds kapitaal, vertegenwoordigd door de

rechts-conservatieve partij VVD⁵. Lang was het ondenkbaar dat het politieke WIJ-kamp in één kabinet kon worden verenigd met het politieke IK-kamp. Dankzij de emancipatie, gelijke kansen in het onderwijs en de welvaartstijging van sociaaleconomisch achtergebleven groepen, zijn de scherpe kantjes er van die strijd af. In 1994 werd voor het eerst met deze traditie gebroken door een regering te formeren uit zowel de WIJ-pool (PvdA) als de IK-pool (VVD). Met het uiteenvallen van de Sovjet-Unie (1991) werd het 'oranje' liberale marktdenken dominant, ook bij de PvdA, getuige de paarse kabinetten. Vanaf 2010 is de VVD onafgebroken aan de macht geweest. De slinger bevindt zich in de maatschappij dus duidelijk bij de IK-pool en dat is nog versterkt doordat iedereen zich met social media in de bubbel van het eigen gelijk kan terugtrekken.

Interessant is dat partijen die nu succesvol zijn, zich zowel profileren op de dominante IK-pool als op de WIJ-pool. PVV, NSC en BBB doen beloftes op het gebied van IK-thema's zoals soevereiniteit en immigratie én op WIJ-thema's zoals bestaanszekerheid, zorg en wonen. Ook de traditionele partijen zijn overigens niet meer eenvoudigweg langs de as van 'links/progressief' en 'rechts/conservatief' te leggen. Er is een breed gedeeld gevoel dat er iets is doorgeschoten, al verschillen de meningen over wat dat is. In elk geval zorgt de indeling in 'links-rechts' alleen voor meer verwarring en polarisatie.

Inkleuring van het huidige politieke landschap

Als we de politieke partijen rangschikken volgens de waardensystemen en de IK- en WIJ-gerichte beweging binnen de Nederlandse samenleving, ontstaat het volgende beeld:

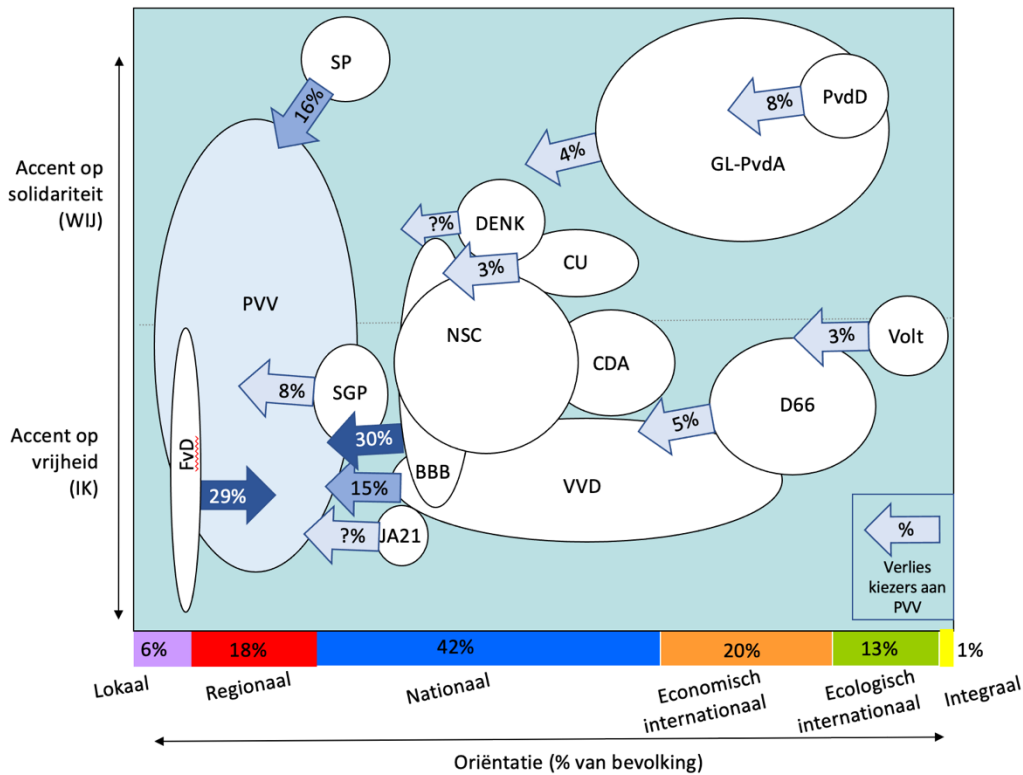
Figuur: Politieke partijen in zetelaantal afgezet tegen waardensystemen en de IK- en WIJ-polen. Toelichting: De VVD trekt bijvoorbeeld met name kiezers met waarden in 'blauw/oranje' en profileert zich op vrijheid.

Bovenstaande figuur toont goed hoe het waardenmodel de kiezersvoorkeur beter beschrijft dan het 'links-rechts/progressief-conservatief model'. Ook de dominantie van de IK-pool in de maatschappij is goed herkenbaar in het plaatje. Dat betekent dat de verzorgingsstaat onder druk staat, met alle gevolgen die door de kwetsbare groepen nu worden gevoeld en waardoor er ook rebellie tegen de IK-pool is. Ook zijn kiezers heel gevoelig voor de congruentie tussen leiderschapstijl en de dominante waarden van een partij. Ieder waardensysteem heeft een specifieke voorkeur voor een type leiderschap:

⁵ De termen links en rechts hebben sinds de Franse Revolutie politieke betekenis. In de Assemblée zaten de revolutionaire links van de voorzitter, de koningsgezinden rechts. Sindsdien staat links voor progressief en rechts voor conservatief maar wat dit inhoudt, is tijds- en plekafhankelijk. Karl Marx markeerde de belangentegenstelling tussen arbeid en kapitaal en dit is nog steeds de meest gebruikte definitie van links en rechts. In de VS wordt rechts geassocieerd met traditie, orde, hiërarchie en autonomie en links met degenen die daaraan willen afdoen door *liberalism of egalitarianism*. Ruim een eeuw terug stonden juist de Democrats voor traditie en autonomie en kwamen de Republicans op voor de arbeiders en het federale stelsel.

Waarden systeem	Focus	% kiezers	Type leiderschap	Kwaliteiten
Paars	Lokaal	6%	Pater familias	Zorgzaam en betrokken
Rood	Regionaal	18%	Autocraat	Daadkrachtig en retorisch sterk
Blauw	Nationaal	42%	Autoriteit	Integer en betrouwbaar
Oranje	Economisch internationaal	20%	Strateeg	Slim en pragmatisch
Groen	Ecologisch internationaal	13%	Mensenmens	Empathisch en gericht op harmonie
Geel	Integraal	1%	Systeem-veranderaar	Partijoverstijgend en baanbrekend

Wat bij de verkiezingsuitslag van 22 november opvalt is dat de PVV, met een achterban in de afgelopen achttien jaar met een vooral rood waardensysteem, stemmen wegtrok bij andere partijen door gebruik te maken van zowel de IK- als de WIJ-taal. Onderstaande figuur geeft dit weer. Zo zijn van de 'linkse' SP maar liefst 16% van haar kiezers op de 'rechtse' PVV overgestapt. Naarmate de partijen in waarden verder verwijderd zijn van 'paars/rood' wordt het percentage overstappers drastisch lager:

Figuur: Waar komen de nieuwe stemmen op de PVV vandaan.

Waar polarisatie toe leidt

Kloof in de samenleving

Na de Tweede Wereldoorlog hebben handelsbelangen van Nederland het blikveld verruimd van vooral nationaal ('blauw') naar een economisch internationaal ('oranje'). Denk aan de Europese interne markt en de enorm toegenomen wereldhandel. De daarmee gepaard gaande uitbuiting van arbeiders in lagelonenlanden en de klimaatverandering verruimden het blikveld verder naar ecologisch internationaal ('groen'). Voor mensen die de wereld vanuit een rood/blauw waardensysteem beleven is dat een ver-van-mijn-bed show. 'Oranje' en

'groen' leiden in hun ogen de aandacht en het geld af van problemen als bestaanszekerheid, zorg, wonen en immigratie, die vooral op nationaal, regionaal of lokaal niveau worden ervaren.

Mensen hebben de neiging vast te houden aan hun eigen gelijk (waardensysteem) en de strijd aan te gaan met de andere waardensystemen. In jaren zestig waren het 'rood/groen' (PSP, PPR, PvdA) die een coalitie aangingen tegen 'oranje/blauw' (VVD, CDA). Op dit moment gaat het gevecht om de macht tussen enerzijds de oranje/groene en anderzijds de rood/blauwe waardensystemen. De succesvolle, doorgaans hoger opgeleide, internationaal actieve, 'oranje/groenen', zijn het machtsspel steeds meer gaan bepalen. Zij waren tot voor kort het best vertegenwoordigd in Den Haag. De minder kansrijken zien hen als 'de gevestigde orde' of 'de elite' en voelen zich erdoor in de steek gelaten⁶. Zij zetten zich af door leiders te steunen die het establishment retorisch op de hak nemen en beloven alles weer onder controle te krijgen.

Deze dynamiek begon in Nederland relatief vroeg, met Pim Fortuyn. De laatste jaren zien we de hiergenoemde kloof tussen waardensystemen in steeds meer landen. Denk aan o.a. de VS, het VK, Polen en Hongarije, Italië, Zweden, Finland, Denemarken, Spanje, Frankrijk, Canada, Argentinië. De media en social media gooien olie op het vuur door mee te gaan in het frame van 'winnaars' en 'verliezers'. Zij spinnen garen bij de polarisatie, ook de ouderwetse media. Nog nooit werden er zoveel kranten verkocht in de VS als toen Trump president was.

Beide kampen werken de polarisatie in de hand. 'Oranje/groen' Nederland geeft met betweterigheid de 'rood/blauwe' medeburger het gevoel dat men op hem neerkijkt. Ondertussen ontkent 'rood/blauw' de uitdagingen in de wereld en wil terug naar een geïdealiseerd verleden. 'Oranje/groen' maakt de grote fout dat zij zich niet realiseren dat er alleen maatschappelijk draagvlak voor hun ideeën komt als zij *iedereen* meenemen. Gebeurt dat niet dan komt 'rood/blauw' in opstand en dat is precies wat er aan de hand is.

Destabilisering van de democratie

Hoe komt het dat de WIJ-kracht van de solidariteit zo ver te zoeken is? Naar het liberale marktdenken en de individualisering werd hierboven al gerefereerd. Maar er is meer aan de hand. In dit millennium kennen we een opeenvolging van crises. Terrorisme (2001) en een wereldwijde financiële crisis (2008) waren nog maar het begin. De Covid-pandemie confronteerde mensen massaal met ziekte, dood en eenzaamheid. De pandemie zorgde daarnaast voor overbelasting van de zorg, legde de mondiale economie stil en deed de schuldenlast enorm stijgen. Daarna brak de oorlog in Oekraïne uit, hetgeen het gevoel van veiligheid in Europa onderuithaalde en de energieprijzen en inflatie in het algemeen flink liet oplopen. Ondertussen holden de toeslagenaffaire, de trage afhandeling van Groningse aardbevingsschade, het temporiseren van de woningbouw het vertrouwen in de Nederlandse overheid uit. Boven op dit alles komt nog de ongrijpbare dreiging van de klimaatverandering en de teloorgang van de biodiversiteit.

Het gevolg is dat mensen zich machteloos voelen en in hun bestaanszekerheid aangetast. Ze zijn de controle kwijt, terwijl dit juist de psychologische basisbehoefte bij uitstek is. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) schrijft in het recente onderzoek 'Grip' dat controlebehoefte samengaat met het zoeken van zondebokken. Ook dat zien we in de huidige verkiezingsuitslag terug: in dit geval worden asielzoekers als de schuldigen aangewezen voor allerlei problemen, terwijl hun aantal relatief klein is (ca 46.000 per jaar, terwijl er in totaal ruim 400.000 migranten bij komen; bijv. studenten, gewenste arbeiders, expats en vluchtelingen uit Oekraïne).

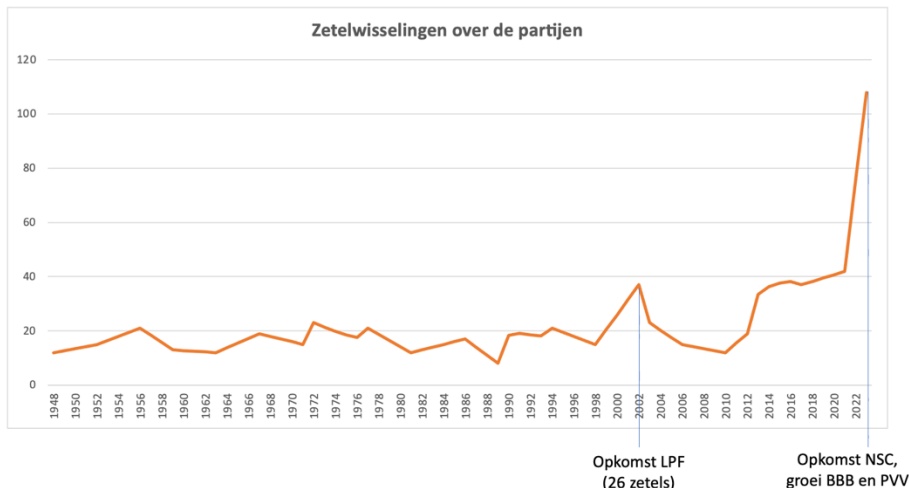
Als de polarisatie tussen de oranje/groene en de rood/blauwe waarden niet wordt doorbroken zal het democratische staten onderuithalen. Destabilisering van het systeem gaat zo: in plaats van elkaar te versterken door een dialoog te voeren, gaan de waardensystemen uit contact waardoor ze elkaar niet meer corrigeren en in hun vervorming doorschieten:

- Paars: Het gemis aan een hechte gemeenschap vertaalt zich in xenofob gedrag waarin zorgen worden geprojecteerd op immigranten.
- Rood: Woede over het uitblijven van daadkracht verleidt tot het kiezen voor populistisch leiderschap dat de bijl zet in de rechtsstaat. Gebrek aan bereidwilligheid te betalen voor 'linkse hobby's' (waaronder klimaat- en vluchtelingenbeleid).
- Blauw: De overheid mijdt risico's door alles in regels en procedures vast te leggen waardoor het systeem vastloopt.

⁶ Josse de Voogd en René Cuperus, Atlas van Afgehaakt Nederland, 17-12-2021

- Oranje: Grote ondernemingen nemen een loopje met de zwakke overheid en parasiteren op de maatschappij door zo min mogelijk belasting te betalen. Individu wil kostte wat het kost aan luxe vasthouden.
- Groen: Empathische burgers schrijven de oorzaak van alle ellende toe aan daders die overal verantwoordelijk voor zijn ('boomers', 'de witte randstedelijke man', het kapitalistische westen) en huilen mee met slachtoffers die nergens verantwoordelijk voor zijn. Zelf leven zij in bubbels van gelijkgestemden.
- Geel: Visionairen zijn te veel met de toekomst bezig, te weinig met waar mensen hier en nu mee worstelen.

Een instabiel systeem wakkert de angst en wantrouwen aan waardoor de ringen 'paars', 'rood' en 'blauw' gaan domineren. Het contact met 'oranje', 'groen' en 'geel' wordt minder waardoor het systeem nog sneller destabiliseert. Onderstaande figuur illustreert dit proces aan de hand van het aantal wisselingen in zetels over de partijen:

Populistische ('rode') partijen krijgen de kans als de gevestigde orde niet in staat is de problemen op te lossen. In 2002 was Pim Fortuyn (LPF) de eerste die hieraan een stem gaf. Na Verdonk en deelname van Wilders aan het tweede kabinet Rutte, leek dit geluid te doven, om des te harder terug te keren in 2019 (FvD grootste in Provinciale verkiezingen) en dit jaar (BBB grootste in Provinciale verkiezingen, de PVV als grootste in Tweede Kamerverkiezingen).

'Rood' is geweldig als rookmelder en hun boodschap moet serieus worden genomen. 'Rood' is echter niet goed in het vinden van oplossingen voor complexe vraagstukken. Als 'rood' populisme van luis in de pels promoveert tot machthebber, dan wordt het gevaarlijk. 'Rood' leidt tot nog meer polarisatie en dat kan de maatschappelijke orde sneller dan verwacht aantasten zoals de afgelopen jaren bijvoorbeeld in Polen en Hongarije is bewezen. Dit nog helemaal afgezien van de spanning die daardoor kan ontstaan met andere landen. Als Nederland niet langer betrouwbaar is voor buitenlandse partners, dan is dat een probleem dat snel voelbaar zal zijn. We zijn totaal afhankelijk van buitenlandse handel en de internationale rechtsorde is ons eigenbelang.

Externe factoren die polarisatie versterken

Het hiervoor beschreven waardenkader vertrekt vanuit een *agency* of psychologisch perspectief, dat wil zeggen: individuen maken keuzes op basis van waarden en geven van daaruit hun eigen leven zelf vorm. We willen als auteurs uitdrukkelijk erkennen dat er daarnaast in de sociologie of leer van de internationale betrekkingen ook nog een *structure* perspectief is: Polarisation wordt ook aangejaagd door structurele ontwikkelingen die buiten het individu liggen.

Een van de meest opmerkelijke fenomenen in de afgelopen twintig jaar is de opkomst van social media en kunstmatige intelligentie. Het is natuurlijk positief dat nu alle informatie voor de gehele internet-gebruikende wereldbevolking beschikbaar is gekomen en gelijkgestemden zich gemakkelijk kunnen vinden en verbinden. Maar we worden ons inmiddels ook bewust van de schaduwkanten. McLuhan heeft in 1972 met zijn boek *The Medium is the Message* uiteengezet hoe elke nieuwe communicatietechnologie ook nieuwe effecten op de maatschappij heeft. Hij beschreef hoe de radio een enorme verenigende beweging teweeg kon brengen en

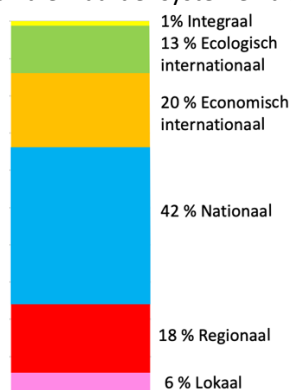
het televisietijdperk een eerder vereenzamend effect had. Social media zouden in zijn vocabulaire als opfokkend en verdelend kunnen worden beschreven. Mensen raken overprikkeld, krijgen er korte lontjes van en komen in een virtuele bubbel terecht waarin zij steeds meer bevestigd worden in het eigen gelijk en polariseren. Dat is bij een verkiezingsuitslag als deze te zien. Veel mensen besloten pas in het stemhokje wat ze gingen kiezen en lieten daarbij hun 'social media self' spreken. Dankzij de nieuwe media ontwaart Rory Stewart *'the age of populism'* sinds ongeveer tien jaar. Commerciële belangen die garen spinnen bij polarisatie zijn de boventoon gaan voeren. Die impact wordt met de dag groter nu AI niet te remmen lijkt.

Daarnaast is er de internationale dynamiek die maakt dat sommige staten op dit moment polarisatie inzetten als wapen om hun vermeende vijanden te verzwakken. Er wordt doelbewust disinformatie verspreid door 'trolling' op social media. De Russische invloed op de verkiezingen in Duitsland en de VS zijn gedocumenteerd. Toch is men zich in Nederland nog weinig bewust van deze invloeden. In Midden-Europa is dat anders. Daar doen overheden en journalisten onderzoek naar de bronnen van hypes en lastercampagnes en communiceren hierover. Hier kan Nederland van leren.

De polarisatie overstijgen

Er is een verontrustende polarisatie, maar daar ook weer dramatisch over doen, lost niets op. Positief gezien bewijst de verkiezingsopkomst dat mensen niet massaal afhaken en dat het besef doordringt dat er samengewerkt moet worden. Het is opmerkelijk dat wanneer je mensen één op één spreekt, ze vaak lang niet zo gepolariseerd zijn als de verkiezingsuitslag doet vermoeden. De doorgeschoten individualisering ten spijt, de mens blijft een sociaal wezen. Solidariteit zit in het DNA ingebakken. Er hoeft ergens maar een natuurramp te gebeuren of de particuliere hulpelden stromen toe.

Wat nodig is om de democratie te behoeden en daarmee tot gedragen oplossingen voor de problemen waar we mee te maken hebben, is het overstijgen van de tegenstellingen. Voorwaarde om de dialoog aan te gaan is de ander te respecteren en de achterliggende waardensystemen te begrijpen. Uit analyse van de verkiezingsuitslagen blijken die waardensystemen als volgt gerepresenteerd te zijn:

Verder is het nodig de spelregels van de democratie weer strikt te handhaven, net zo goed als dat spelregels bij voetbal gehandhaafd worden. Dat politici elkaar voor rotte vis uitmaken, mag in het parlement niet meer worden getolereerd. Hard op de inhoud, maar respectvol in de communicatie.

Ook is het nodig af te stappen van de uit de VS overgewaaid 'winner takes it all' mentaliteit. De premier hoort diegene te zijn die het best in staat is de dialoog tussen alle waardensystemen te voeren. In de Nederlandse geschiedenis was dit niet per se de lijsttrekker van de grootste partij. Indien in de huidige situatie bijvoorbeeld PVV, NSC, BBB en VVD samen regeren, zullen kiezers met dominant oranje, groene en gele waarden zich niet of ondervertegenwoordigd zien en neemt de polarisatie verder toe.

Er moet in elk geval iets worden gedaan aan het breed levende gevoel dat de IK-pool is doorgeschoten, maar dan op een manier die ook breed aanspreekt. De boodschap van minderen (stoken, consumeren, reizen etc.) komt voort uit een schaarstebewustzijn dat riekt naar crisis. Mensen kunnen heel wat hebben, denk aan de coronacrisis, maar zijn net als alle organismen op groei ingesteld. De boodschap moet dus vooruitgang⁷ en optimisme uitstralen. Bijvoorbeeld dat de overheid serieus werk van de energietransitie moet maken. En dat

⁷ Rob Wijnberg, De Correspondent, 23-11-2023: 'Als vooruitgang geen verhaal heeft, vertelt het verleden waar we naar toe gaan'

we dan over tien jaar geen 'energiearmoede' maar 'energierijkdom' kennen. Er zijn vindingen waardoor energie schoon en goedkoop kan worden, alleen daar te komen vereist visie en moed keuzes te maken.

Grip door verantwoordelijk samenwerken

De WWR constateert in het eerdergenoemde rapport, dat de huidige focus in de politiek op bestaanszekerheid belangrijk is, maar te beperkt: "We zien dat veel burgers geconfronteerd worden met onzekerheid als het gaat om hun inkomen, werk en wonen. Onderzoek laat zien dat burgers met die onzekerheden kunnen omgaan, mits ze grip hebben op hun leven en niet het gevoel hebben dat ze een speelbal zijn. Ontbreekt het gevoel van regie in hun bestaan, dan straalt dit ook door in hun oordeel over de maatschappij. En dat kan leiden tot het gevoel dat de samenleving de verkeerde kant op gaat. Zij lijken bijvoorbeeld vatbaarder voor complotdenken". De WRR concludeert dat de overheid burgers de mogelijkheden en middelen moet geven om hun levensdoelen te bereiken. "Kom met aansprekende, solide plannen. Mensen hebben dan veel meer het gevoel van ik weet waar we naar toe gaan, ik krijg een bepaalde zekerheid en daarmee kan ik ook zelf mijn leven gaan inrichten."

Door het marktdenken ('oranje') en procesdenken ('blauw') wordt bij beleidskeuzes nu te veel gestuurd op het belang van aandeelhouders en op geldmanagement. Maatschappelijk rendement en de lange termijn worden gediend door, onder regie van de overheid, samenwerking aan concrete opgaven door de maatschappelijke actoren: burgers, ondernemers, kennisinstellingen, kapitaalverstrekkers en maatschappelijke organisaties.

De tijd is voorbij dat oplossingen kunnen worden gevonden in een beperkt aantal ringen. Door de complexiteit zijn ze nu allemaal nodig en dat kan alleen met een 'geel' bewustzijn. In Nederland is dit volgens de waardenmetingen, al best aanwezig, maar het dient te worden versterkt.

Hoe zo'n aanpak eruit zou kunnen zien, kan worden geïllustreerd aan de hand van het uitrollen van nieuwe energieconcepten in bestaande huurwoningen door samenwerking van bewoners, woningcorporaties, aannemers, banken en overheid:

- Paarse ring (lokaal): Besparing op woonlasten en toename wooncomfort voor de bewoner.
- Rode ring (regionaal): Versterking positie en imago van deze woningcorporaties, aannemers en banken.
- Blauwe ring (nationaal): Regels worden aangepast waardoor wettelijk verplichte gasaansluiting van een woning vervalt en afhankelijkheid van gaslevering uit Groningen of Rusland vermindert
- Oranje ring (Economisch internationaal): versterking van werkgelegenheid en kenniseconomie en daarmee van ons concurrentievermogen.
- Groene ring (Ecologisch internationaal): Vermindering van CO2 uitstoot.

Voor zo'n aanpak is een initiërende overheid nodig die zelf kennis in huis heeft en op basis daarvan keuzes maakt, aldus dr. Mariana Mazzucato in haar boek *Mission Economy*. Tevens is hiervoor nodig dat de verkokering van ambtelijke organisaties wordt doorbroken en opgavegericht wordt samengewerkt. Het vereist vakkundige ambtenaren met andere disciplines tot een integrale aanpak komen. En daarvoor is weer een cultuur van vertrouwen nodig, die begint in de Tweede Kamer. Waar vertrouwen wordt beschaamd, moet ferm worden opgetreden.

Uiteindelijk draait het erom dat leiders hun verantwoordelijkheid nemen, of het nu politici of andere maatschappelijk invloedrijke mensen zijn zoals journalisten, ondernemers, leraren of influencers. Het woord *responsability* komt van *able to respond*. En *respond* is samengesteld uit *res - pondere; de zaak afwegen*, zodat geen deelbelang wordt gediend maar dat wat ons aller (samen)leven bevordert.

Conclusies

Polarisatie ontstaat doordat waardensystemen onderling uit contact gaan en elkaar daardoor niet meer corrigeren. Op dit moment zijn 'oranje/groen' en 'rood/blauw' verwickeld in een machtsstrijd. Ook is de IK-pool doorgesloten. De polarisatie brengt de democratische rechtsorde en de verzorgingsstaat in gevaar.

Het begrippenpaar 'links' versus 'rechts' is achterhaald en moet worden vervangen. Kiezersdynamiek kan wél worden verklaard aan de hand van het waardenmodel.

Polarisatie is te doorbreken door:

- in coalities alle waardensystemen mee te nemen;
- de WIJ-pool te versterken met een aansprekende toekomstvisie;
- verantwoordelijk gedrag van politici en andere leiders om tot breed gedragen oplossingen te komen.

Geef 'n voorhoede van mensen met het 'gele' integrale bewustzijn de ruimte om hierin te leiden: verantwoordelijk, visionair, daadkrachtig en iedereen in zijn waarde latend.